

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Генеральне Консульство Республіки Польща у Харкові

**ФЕНОМЕН МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ**
Матеріали міжнародної наукової конференції
Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди
18-19 жовтня 2016 р.

Харків 2016

Мар'яна Долинська

НЕРУХОМІСТЬ НІМЕЦЬКОЇ РОДИИ ШТЕХЕРІВ В ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ЛЬВОВІ: ТРАДИЦІЙНИЙ ТА ІНТЕРДИСЦИПЛИНАРИЙ ПОГЛЯД

Сьогодні термін “простір” набув і набуває нових сенсів: культурний, сакральний, мистецький, простір пам'яті. Але не варто забувати його первинного значення, яке є зрозумілим на побутовому рівні і добре розуміється у сенсі міського простору. Вивчення адміністративних одиниць міста у різних часових зрізах та із прив'язкою до конкретного місця, локалізація неадміністративних утворень на його території є підосною для наступних соціо- та національно-географічних студій, побудови узагальненого образу міста певної епохи. Застосування методів інших наукових напрямків можуть давати несподівані висліди, синтез яких деколи веде до руйнування стереотипних тверджень.

Питання щодо нерухомості нащадків першого львівського вїта німця Бертольда Штехера спеціально не досліджувалося. Лише окремих нюансів цієї проблематики торкалися Антін Петрушевич, Роман Зубик, Юзеф Скочек. В сучасній українській історичній науці крім значних фактологічних пробілів існує також чимало усталених тез, що переходять з одного дослідження до іншого, спираючись на авторитет дослідників XIX-XX ст. (в т. ч. і вищезгаданих). Розташування нерухомості львівського патриціату пізньосередньовічного Львова не вивчалось. На разі є лише окремі дослідження, присвячені власникам пізнішого часу, переважно без прив'язки до місця розташування.

Студія присвячена співставленню отриманих автором результатів при вивченні декількох проблем (історико-адміністративного устрою ранньомодерного Львова, внутрішньоміського називництва), які при їхньому синтезі творять картину пізньосередньовічних локаційних процесів.

Реферуючи історію Львова, мабуть, тільки лінивий не згадував про німецьку громаду та її вїта Бертольда Штехера, яка осіла в місті в останній третині XIII ст. на запрошення князя Лева. Підставою для такого твердження є привілей короля Казимира III про право на нерухомість нащадкам цього вїта. Традиційно вважають, що привілей є підтвердженням пропалої грамоти князя Лева²⁷⁶. Документ був опублікований мовою оригіналу (латиною) в 1870 р. в другому томі Актів земських і гродських²⁷⁷; коментарі до тексту написав польською мовою відомий галицький історик Антін Петрушевич ще в 1864 р. Зокрема, він пояснив три власні назви, що є в тексті, абстрагуючись від їхніх денотатів* (allod, villa): Podpresk (Подпреск) – ймовірно, село Підберізці (Podbereżce), mały wynik (Малий Виник) – складова або присілок пізнішого містечка Винники. Щодо назви Schilzkikut, то вчений тільки запропонував читати по-руськи Selskykut, тобто Сільський кут (Sielski kąt), правда, нагадуючи, що частина села (розташована ближче до Винник) неофіційно йменується Na kutach (На кутах)²⁷⁸. А це нагадує назву з привілею.

²⁷⁶ Купчинський О., Ружицький Е. *Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові*. – Київ, 1972. – С. 26-27.

²⁷⁷ *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (dalej – AGZ)*. – Lwów, 1870. – Т. II. – С. 1-3.

* Денотат (від лат. *denotatum* – позначуване) – загальна назва найменованого об'єкта, наприклад – слово *вулиця* для конкретної назви чи слово *місто* для назви Львів. Для цього поняття вживають також термін атрибутивний компонент.

²⁷⁸ AGZ... – С. 2.

В перекладі 1986 р. до назви Малі Винники (sic!) застосований денотат село, а Підпреськ (Podpresk) названий околицею²⁷⁹. Ще одне тлумачення денотату алод – фільварок²⁸⁰. І вже зовсім незрозуміло, звідки в традиції появилася переказ про село Малі Винники з присілкою/хутором Підберізіці²⁸¹, а уся історія містечка Винники розпочинається власне з цієї інформації. Вона вважається першою згадкою про місто, а Бертольд Штехер – його засновником.

Ще далі пішов польський історик Юзеф Скочек, який на підставі відсутності інформації в актових документах початку XV ст. про нащадків родини Штехерів у Львові, переносить їх до Винник, надає шляхетство і прізвище Винницькі²⁸². І все це лише на підставі коментаря А. Петрушевича щодо розташування „villae“ Малий Віник і співпадіння імені останнього зі Штехерів з його сучасником Винницьким із містечка Винники.

Саме так у найкоротшій версії виглядає традиційний погляд на родину нащадків віта Бертольда Штехера та їхню нерухомість. Підважити цю версію вдалося зовсім несподівано, протягом тривалого часу і завдяки декільком методам.

Метод ретроспективної локалізації нерухомої власності полягає у порівнянні означення нерухомої власності у різні історичні періоди, що дозволяє поступово здійснювати локалізацію одиниці нерухомої власності (парцелі з її забудовою) з точністю до сучасної офіційної адреси²⁸³. Докладне і поступове вивчення і аналіз ранньомодерних реєстрів нерухомої власності та фіскальних документів австрійського періоду Львова дозволило довести, що млин Штехера локалізується на розі сучасних вулиць Замарстинівської та Хімічної²⁸⁴. Міняючи власників, млин змінював і назви: Штехерівський – Каноніків – Прелатів – Капітульний. Ретроспективний аналіз імен млина був одним з важливих факторів його локалізації²⁸⁵.

Картографічний метод. Його елементи полягають в порівнянні/ накладанні даних достатистичних джерел з/на великомірними картами середини XVIII-XIX ст. (особливо, коли писемні документи є супровідними до мапи²⁸⁶). Такий аналіз допомагає суттєво уточнити локалізацію об'єкта на мікрорівні і нанести її на сучасну топогеодезичну підоснову. Останнім часом на угорській медіа ресурс „Historical Maps of the Habsburg Empire“ виставлені всі мапування, здійснені в Австрійській монархії (а потім – в Австро-Угорській імперії) і особливо цінним є пошарове накладання сучасної та історичної мап²⁸⁷. Таке уточнення підтвердило гіпотезу про консервативність границь між львівськими передмістями і міськими селами, а також – той факт, що течія одного з русел Полтви (старого) приблизно співпадає з траєкторією вулиці Хімічної. По цій самій лінії²⁸⁸ пролягала границя між Жовківським (королівським Краківським в часи Речі Посполитої) передмістям і селом Замарстинів; територія

²⁷⁹ Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1986. – С. 15-16.

²⁸⁰ Купчинський О., Ружицький Е. Каталог пергаментних документів... – С. 26-27.

²⁸¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Винники>

²⁸² Skoczek J. *Studia nad patryciatem lwowskim wieków średnich*. – Lwów, 1929. – S. 13.

²⁸³ Долинська М. *Ретроспективна метода дослідження забудови середмістя Львова // Урбаністично-архітектурні проблеми міст Галичини: Збірник наукових праць*. – Львів, 1996. – С. 56-62; Її ж. *Історична топографія Львова XIV-XIX ст.* – Львів, 2006. – С. 62-86. Її ж. *Теоретична реконструкція історичної топографії містечка (на прикладі смт. Кути): навчальний посібник*. – Львів, 2007.

²⁸⁴ Долинська М. *Елементи просторової локації на краківському передмісті пізньосередньовічного Львова // Регіональна історія*. – 2008. – № 3. – С. 287-297.

²⁸⁵ Долинська М. *Елементи локації Львова у княжу добу // Записки НТШ. Праці комісії архітектури і містобудування*. – Львів, 2008. – Т. 255. – С. 78-85.

²⁸⁶ Долинська М., Мельник О. *Методика використання журналів обліку XIX ст. для локалізації нерухомості в Галичині // Вісник Національного університету „Львівська політехніка“*. Архітектура. – Львів, 2000. – № 410. – С. 362-363; Долинська М. *Елементи картографічного методу дослідження у вступі до соціотопографії // Історичне картознавство України. Збірник наукових праць / за ред. Я. Дашкевича, П. Соханя та ін.* – Львів-Київ-Нью-Йорк, 2004. – С. 44-54.

²⁸⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapire.eu/en/>

²⁸⁸ *Атлас українських історичних міст*. – Т. 1. *Львів* / за наук. ред. М. Капралю. – Київ, 2014. – Арк. 1.9, 3.4.

млина знаходилася на лівому березі і мала б належати до Замарстинова. Проте тут межа двічі переходить через русло, утворюючи трапецієподібну фігуру на лівому березі ріки і приєднуючи територію млина до передмістя. Чому б цю ділянку, що вклинюється на терен села, не можна було назвати Сільським кутом? І, що цікаво, назву зі складовою „кут“ можна пояснити, прийнявши це твердження.

Історична топографія. В процесі опрацювання історичної топографії Львова магдебурзького періоду (і зокрема – послідовності формування львівських передмість і міських сіл)²⁸⁹, вплигло, що територію майбутнього села Замарстинів місто отримало дещо раніше від першої земельної донації 1356 р., коли король Казимир III надав місту в ареалі 70 ланів – терени, на яких згодом сформувалися Галицьке і Краківське передмістя²⁹⁰. Протяжність ланів цього села орієнтувалася в напрямі південь-північ. Тобто вони тягнулися перпендикулярно до ланів Краківського передмістя та решти міських сіл, розташованих в цій частині львівського терену (Клепарова, Голоска Великого і Малого). Як вже згадувалося, млин Штехерів стояв практично на території Замарстинова, хоча адміністративно належав до передмістя. Традиційно вважається, що Замарстинів заснували львівські міщани на прізвище Зоммерштейни (звідки й походить назва). Але в Акті опротестування [меж] між гміною Замарстинова і Львовом та вироку суддів (Akta protesty między gminą zamarstynowa a gminą m. Lwowa i wyrok inkwizytorów²⁹¹), складеному в Замарстинові 25 січня 1605 р., є інформація про те, що Петро Штехер (Petrus Stecher) був райцею міста Львова та власником Замарстинова, так само як і його предки. У 1423 р. Штехери продали Замарстинів Янові Зоммерштейну і з того часу родина Зоммерштейнів отримала прізвисько Штехер²⁹². Інший запис того ж акту стверджує: за свого життя Ян Зоммерштейн купив від Петрихи Штехер (Piotrowey Stecherowey) дев'ять прутів спадщини, що лежать при млині Грегора Штехера²⁹³, які після його (Зоммерштейна) смерті успадкувала Катаріна²⁹⁴.

Згадані в різних місцях прізвище Штехерів, лан костелу Діви Марії (Марії Сніжної), присілки Поріччя і Волиця, а також – млин, що розташовувався впритул до Замарстинівського маєтку (млин Штехера)²⁹⁵, дають підстави вважати, що йдеться про первинне ядро просторової локації міста на магдебурзькому праві останньої третини XIII ст. Адже декілька просторових елементів оточували міське село Замарстинів: лан відділяв його на півдні від Старостинської юридики (королівського Краківського передмістя), на західній межі лану стояв млин Штехера, а далі на захід були локалізовані присілки Поріччя і Волиця. Отже, можна схилитися до висновку, що якийсь Штехер (можливо, навіть, Бертольд) був засновником і першим власником пізнішого Замарстинова.

Як в такому випадку бути з назвами Віник і Подпреск, зафіксованими у привілеї і локалізованими А. Петрушевичем порівняно далеко від історичного ядра Львова?

Урбаноніміка, як підрозділ топоніміки, передбачає традиційний аналіз семантики і етимології назв. Це в деяких випадках зумовлює вульгаризацію методів при застосуванні

²⁸⁹ Долинська М. *До питання про площу Львова XIV-XVIII ст.* // Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць / за ред. О. Аркуші і М. Мудрого. – Львів, 2007. – Т. 6. *Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі.* – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск 2007]. – С. 46-57; Капраль М., Долинська М. *Процес локації міста Львова на магдебурзькому праві у XIII-XIV ст.* // Атлас українських історичних міст. – Т. 1. *Львів* / за наук. ред. М. Капралю. – Київ, 2014. – 95 с. + 25 оригінальних карт, 11 карт-реконструкцій, 6 видів міст. – С. 21-25; Долинська М. *Історична топографія Львова XIV-XIX ст.* – Львів, 2006. – С. 129-158.

²⁹⁰ Долинська М. *Історична топографія...* – С. 129-158.

²⁹¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 102.

²⁹² Там само. – Арк. 109. Мабуть Петро Штехер отримав посаду райці у спадок. Адже у тексті сказано „był Consul Leopolis od 200 lat“.

²⁹³ Там само. – Арк. 156 зв.

²⁹⁴ Там само. – Арк. 111 зв.

²⁹⁵ Долинська М. *Історична топографія...* – С. 149-150, 154-155, 218-221.

урбаноніміки в історичній науці²⁹⁶. Досвід показує, що є сенс студіювати не самі назви, а – їхні попередньо класифіковані денотати. У випадку із нерухомістю родини Штехерів денотатами служать: molendinum (млин) до наймення Schilzkikut (Сільській кут), villa – до Віник та allodium – до Подпреск. Пояснення поняття млин є зайвим. На побутовому рівні зрозуміло, що це пристрій для перемелювання зерна при використанні енергії річкової води. Складніше з перекладом та інтерпретацією двох інших денотатів. До речі в публікаціях, в яких згадано привілей 1352 р., термін «алод» тлумачать по-різному: «фільварок»²⁹⁷, «околиця»²⁹⁸ та ін.

Villa в переважній більшості різномовних словників тлумачиться як замський будинок, садиба, вілла. Інтерполюючи на реалії приналежних до пізньосередньовічного міста теренів, можемо говорити про маєток, двір. Припускаємо, що це поняття описувало прототип пізніших фільварків, де житловий будинок власника знаходився поблизу допоміжних обслуговуючих сільськогосподарських споруд (йдеться про стайню, конюшню, шпихлір, повітку, тік тощо), а довкола маєтку розташовувалися рілля, інші агрокультурні та неосвоєні землі. Вони вже не належали до villa'ї, а найімовірніше творили allod, що визначається як вільно відчужувана індивідуально-сімейна земельна власність (поля, орні ділянки, луки, ліси), яка передавалася у спадок²⁹⁹. Вілла – будівля чи комплекс споруд на виокремленій, порівняно невеликій ділянці, алод – навколишній терен, отже, вілла знаходилася на території алоду.

Така інтерпретація денотатів власне добре корелюється із попередніми висновками про те, що саме терени пізнішого села Замарстинів з інфраструктурою забудови й були надані родині Штехерів. Адже важко уявити навіщо в XIII ст. було відривати оселю (villa) від їхніх, подарованих у приватну власність полів, лук, пасовищ, лісів etc. (allod). Якщо згодитися із тим, що млин Штехерів беззаперечно стояв на межі майбутнього Замарстинова і княжого подолу (майбутнього Краківського королівського передмістя), то віддаль від цієї важливої приватної нерухомості до Винник (де, згідно з А. Петрушевичем, замешкали Штехери) складає понад 8 км. А звідти, далі на схід, приблизно така ж відстань до Підберізець, де повинна була б розкидатися їхня нерухома власність. (Принагідно варто зазначити, що у публікації (1870 р.) привілею назва написана „mały winik“ з малої літери, без подвоєної літери „n“. Натомість в анотації змісту привілею у тій самій публікації написано „wieś mały Winnik“, що спонукало в наступних інтерпретаціях цю ж назву передавати як „Малі Винники“. Це відповідає тлумаченням А. Петрушевича і підказує спорідненість із сучасними Винниками).

Аналіз денотатів підтверджує гіпотезу, що нерухомість Штехера розташовувалася поруч із млином того ж власника і охоплювала терени на північ від сьогоднішньої вул. Хімічної до плато Розточчя (сучасні вулиці І. Миколайчука та Дж. Леннона). Логічних тверджень достатньо, аби висунути гіпотезу. Але для доведення її правомірності необхідні додаткові аргументи.

Переклад і впровадження в науковий обіг нових документів. 25-ти томне видання Актів гродських і земських (вони були опубліковані в 1868-1935 рр.) є потужним зібранням документів часів Королівства Польського та Речі Посполитої, які подаються мовами оригіналів. Серед переважно латиномовних джерел пізньосередньовічної доби є також декілька й таких, що стосуються Штехерів, їхньої нерухомості³⁰⁰. Один із них – привілей Владислава Опольського від 1 листопада 1378 р. – вносить суттєві уточнення щодо розташування земельного

²⁹⁶ Дашкевич Я. Р. *Топоніміка та історичні дослідження. Рецензія на: Никонов В. А. Введение в топонимику.* – Москва, 1965 // Архіви України (Київ). – 1966. – № 5. – С. 83-86. – Підпис: Я. Степанів.

²⁹⁷ Купчинський О., Ружицький Е. *Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові.* – Київ, 1972. – С. 26-27.

²⁹⁸ *Історія Львова в документах і матеріалах...* – С. 15-16.

²⁹⁹ Сказкин С. *Очерки по истории западно-европейского крестьянства в средние века.* – Москва, 1968. – С. 94.

³⁰⁰ Skoczek J. *Studia...* – S. 8-20.

наділу цієї родини³⁰¹. Зокрема, в ньому йдеться про таке: „Адже обачний муж Григорій Штехер, міщанин львівський, постав у нашій і наших сеньйорів присутності зі скаргою, що він зазнав і досі зазнає великих збитків, бо землі, які належать до його маєтку Малий Винник, що знаходиться у Львівському повіті, не об'єднані в одне ціле за німецьким правом, а за руським звичаєм то там, то сям на частини розділені. Звідси ми знаємо, що збиток його чималий. Тому, бажаючи захистити наших підданих, а особливо мешканців міста Львова у їхніх правах і вберегти їх від усіх невигод і беззаконь, даємо наші землі – луги й чагарники, які в тому таки повіті, з цього боку річки маємо, що протікає через вже згаданий маєток Малий Винник поблизу кордонів земель того ж Григорія. Отож, замість нив, розташованих шматками із того боку річки, даємо [землі], що під горою, на горі і на рівнині гори, а також лани стільки, скільки можна обробити п'ятьма плугами.“³⁰²

Якщо розглянути різні мапи та існуючі сьогодні терени обох місць, запропонованих для локалізації маєтку Штехерів (територію колишнього міського села Замарстинів, навколо нинішніх вулиць Замарстинівської і Гетьмана Мазепи, та землі вздовж осі с.м.т. Винники – с. Підберізіці), то видно, що з точки зору природних ландшафтів, друга ділянка розташована в межах Пасмового Побужжя. Іншими словами, є тереном горбистих пасм, перерізаних долинами річок. Пасма тягнуться із заходу на схід. Забудова Винник ще у XVIII ст. розкидалася вздовж порівняно вузької долини річки Маруньки, що розділяє ці пасма, а село Підберізіці знаходиться в дуже широкій долині без помітних пагорбів. Для чистоти аналізу треба визнати, що млин там цілком міг стояти, бо станом на останню третину XVIII ст. на ставках, утворених Марункою, працювали три млини.

Натомість, південна частина колишнього міського села Замарстинів розташована в рівнинній Львівській котловині, утвореній рікою Полтвою, а північна – переходить на пологі схили і плато горбистого Розточчя³⁰³. Сьогодні природний ландшафт цієї частини Львівської котловини є кардинально змінений внаслідок багатівкової діяльності людини. Але навіть збережений рельєф майже ідеально відповідає тій частині опису ново наданої Штехерам земельної ділянки, де йдеться „що під горою, на горі і на рівнині гори“³⁰⁴. Адже межа між Львівською котловиною і Розточчям має вигляд рівнини під не дуже стрімким пагорбом, який увінчується великим плато. Щодо ріки, також згаданої у привілеї, то біля млина Штехера Полтва утворювала два паралельні русла (нині вони каналізовані). Південніше з-поміж них межувало з княжим подолом (королівським Краківським передмістям/Старостинською юридикою). Ці рукави могли створити непорозуміння щодо того, на котрому ж із берегів розташовувались землі Штехера. З XIV ст. королівською власністю була Стростинська юрідика, яка на півночі межувала із Замарстиновим. Король також міг вважати своїми терени на північ від земель Штехера. Тому князь Владислав Опольський додав землі між двома руслами Полтви, а також на підйомі і плато пагорбу, що знаходяться північніше земельної власності Штехера (між сучасною вулицею І. Миколайчука і Топольним провулком). Виходячи із тексту, можна засумніватися, чи чіткі межі маєтку Штехера однозначно відповідають межам пізнішого Замарстинова. Певні зміни могли відбуватися, але місце розташування маєтку щодо інших львівських адміністративних складових залишалося тим самим. Кількісну характеристику площі нової донації варто ще з'ясувати, докладніше аналізуючи міру „плуг“. Адже в привілеї йдеться про „стільки, скільки можна обробити п'ятьма плугами“³⁰⁵.

Отже, студії історичної топографії в якийсь момент дозволяють майже наочно побачити історичний ландшафт певного історичного зрізу, його природу, управні землі,

³⁰¹ AGZ. – Т. III. – S. 52-53; ЦДДАЛ України. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 11.

³⁰² Переклад бакалавра історії (УКУ) Соломії Гребеняк. Латинський денотат „villa“ тут перекладається як „маєток“.

³⁰³ *Львів: простір на тлі мешканців XIII-XIX ст.* – Львів, 2015. – С. 11-16.

³⁰⁴ AGZ. – Т. III. – S. 52-53. Переклад бакалавра історії (УКУ) Соломії Гребеняк.

³⁰⁵ *Ibidem*. Переклад бакалавра історії (УКУ) Соломії Гребеняк.

забудову, дороги. В тлі проступають обриси тогочасних людей, їхніх занять та побуту. Локалізація нерухомої власності на історичній топопідоснові допомагає у вивченні інших проблем, а саме – структури господарських одиниць, їх взаєморозташування і взаємодії. Застосування інтердисциплінарних методів дозволяє довести, що вся нерухомість німецької родини Штехерів, яка сформувалася в останній третині XIII ст., була компактно розташована впритул до княжого подолу вздовж течії ріки Полтви.

Крім прямих висновків, отримані й опосередковані. Зокрема, доведено, що містечко Винники не пов'язане із Бертольдом Штехером і 1352 р. не є датою першої письмової згадки про це поселення. Оскільки Винники не були помістям Штехерів, то шляхетський рід Винницьких (з Винник) не міг бути нащадками роду Штехерів.

Maryana Dolynska

Real-estate of German Stecher family in late medieval Lviv: traditional and interdisciplinary view

Everyone of Lviv's historians knows that the first Lviv advocate Bertold Stecher got a real-estate (villa Maly Vinyk, allod Podpresk and molendinum Schilzkikut) from the Duke Lev in the late 13th c.

The late 19th c. comment to Latin text explained that all of these parts of real-estate were far from 13th -14th cc. town of Lviv and far one from another. The interdisciplinary research (the method of location of real estate, the cartographical method, the historical topography, the urbanonimic investigation) and translation of Latin words (villa – a house in the countryside; allod – land owned and not a subject to any rent; molendinum - mill) demonstrates that all real-estate's parts constituted the core of the town of Magdeburg rule.

Key words: *Late medieval Lviv, German Stecher family, the interdisciplinary investigation, the core of the town Lviv of Magdeburg rule.*